

MARCIN OKULSKI

KSZTAŁTOWANIE SIĘ POJĘCIA ZABÓJSTWA W POLSKIM I ROSYJSKIM PRAWIE KARNYM WYBRANE ASPEKTY

Kluczem do prawnokarnej charakterystyki określonego przestępstwa jest ustalenie prawnosemantycznego zakresu jego pojęcia. Celem niniejszej pracy nie jest zatem kompleksowe ukazanie wszystkich „meandrów” prawnych związanych z przestępstwem zabójstwa, lecz tylko tych aspektów, które wskazują drogę krystalizacji pojęcia zabójstwa do kształtu utrwalonego we współczesnym polskim i rosyjskim prawie karnym. Wykorzystanie instrumentów komparatystyki ma służyć, biorąc po uwagę wąski zakres omawianej problematyki, naświetleniu specyficznych uwarunkowań rozwoju myśli prawniczej w obszarze czynów skutkujących śmiercią człowieka, zyskujących miano zabójstwa, a poprzez to uwidocznieniu tych cech obu porządków prawnych, które świadczą o ich przynależności do tej samej rodziny prawa, w ramach której możliwe są, jak się wydaje, określone interakcje (czerpanie gotowych rozwiązań legislacyjnych, poszukiwanie wykładni), unifikacja czy uniwersalizacja prawa.

Pojęcie zabójstwa (убийство), wpisane w polski i rosyjski porządek prawny, jest modelem myślowym, odwzorowującym czyny dokonane umyślnie, których skutkiem jest pozbawienie życia człowieka. Choć w językowej warstwie wypowiedzenia z art. 148 § 1 polskiego Kodeksu karnego umyślność nie została zaakcentowana, to w relacji z art. 8, w zw. z art. 7 § 2 zabójstwo jawi się jako zbrodnia, a tę można popełnić wyłącznie umyślnie. Nazwy „zabójstwo” nie należy łączyć z nieumyślnym spowodowaniem śmierci, które

w myśl art. 155 k.k. jest odrębnym typem przestępstwa, ustalonym na podstawie kryteriów winy nieumyślnej¹. Wyjątkowość zabójstwa nie może być postrzegana wyłącznie poprzez pryzmat sztywnego gorsetu normatywnego zakazu „nie zabijaj”, ujętego w zwięzłą formułę kodeksową – „Kto zabija człowieka”, bowiem brak głębszej analizy istoty tego czynu prowadziłyby do powierzchownej jego oceny i w każdym wypadku wywoływałyby identyczną w aspekcie ilościowym i jakościowym odwetową reakcję społeczną w postaci kary². Wskazując podstawy odpowiedzialności karnej za zabójstwo, nie sposób przecież pominąć osobliwości konstytucji psychicznej sprawcy zabójstwa, jego specyficznych właściwości, ale także stopnia kryminalnej zawartości czynu oraz ujemnej jego oceny w świetle wartości moralnych.

Polski ustawodawca, wykorzystując w art. 148 § 3 k.k. *in fine* termin „zabójstwo”, nie ustala, jaki niesie on w sobie ładunek informacyjny. Sytuacja taka rodzi konieczność poszukiwania treści pojęcia zabójstwa na gruncie języka ogólnego³. Pomimo specjalizacji znaczeń jednostek leksykalnych w obrębie języka prawa, powszechne rozumienie znaczenia pojęcia zabójstwa nie odbiega znacząco od tego, jakie przypisać mu należy w języku prawa⁴. Wariantywne znaczenia słów „zabójstwo” czy „zabicie”, odnajdywane

¹ A. M a r e k, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa: LEX a Wolters Kluwer business 2007, s. 309.

² Zob. J. Ś w i t k a, *Z problematyki kary pozbawienia wolności (refleksje psychologiczne)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego”. Prawo – Ekonomia 7(1989), s. 158.

³ Por. Uchwała SN z 22.11.2003 r., I KZP 41/2002. Sąd Najwyższy zauważył, że skoro kodeks karny nie zawiera definicji legalnej zabójstwa, to stan taki „nakazuje doszukiwać się znaczenia tego pojęcia w języku potocznym poprzez słowniki języka polskiego”. Jak się wydaje, Sąd Najwyższy miał na myśli poszukiwania w obrębie języka ogólnego (albo nawet etnicznego). Język etniczny nie stanowi skonsolidowanej całości (zob. B. Z. K i e l a r, *W obronie koncepcji „języka prawnego” jako rejestru języka naturalnego*, PiP 1979, nr 8-9). Jest kompilacją różnorodnych odmian językowych, rozwijających się np. w obrębie danego terytorium, określonej grupy społecznej itp., jest uwarunkowany konkretną sytuacją komunikacyjną. Jednak w ramach językowego obszaru etnicznego w praktyce komunikacyjnej używa się języka wspólnego, powszechnego, zwanego językiem ogólnym. Dlatego warto zauważyć, że poszukiwanie znaczenia pojęć wyłącznie w ramach języka potocznego (rozumianego najczęściej jako język mówiony, codziennego użytku, nacechowany mniejszą starannością poprawnościową) zawęża znacząco pole badawcze. Za takim stanowiskiem przemawia – jak można sądzić – argument, że język prawny i prawniczy bliski jest językowi ogólnemu, którego są pochodnymi, odmianami stylowymi, tzw. językami specjalistycznymi (por. np. B. H a ł a s, *Terminologia języka prawnego*, Zielona Góra: WSP 1995, s. 22-23 n.).

⁴ Język prawa (odmiana stylowa języka) w niniejszej pracy rozumiany jest jako odmiana nadrzędna wobec jego wariantów: języka prawnego, języka prawniczego, socjooperatywnego języka zawodowego prawników, żargonu prawniczego (por. H a ł a s, *Terminologia*, s. 22).

w słownikach⁵ w postaci pojedynczych słów, jak: zamordowanie, morderstwo, mord, uśmiercenie, utłuczenie, mężobójstwo, zatłuczenie, uciucie, albo w postaci ekwiwalentnych semantycznie rozbudowanych struktur językowych, związków frazeologicznych, np.: zabicie kogoś, niezgodne z prawem zabicie kogoś, uśmiercanie biciem, rozmyślne zabójstwo, jawne lub skryte zabójstwo, przestępstwo polegające na umyślnym zabiciu człowieka, zamach na życie człowieka uczyniony, zadanie komuś śmierci, spowodowanie śmierci – pomimo swej różnorodności dają jednak ogólną podstawę do formułowania pojęcia zabójstwa.

O ile polski ustawodawca pozostał w art. 148 § 1 przy lakonicznej formule zabójstwa, o tyle rosyjski zapewne celowo i z pełną świadomością podjął odmienne kroki, przecinając tym samym spory doktrynalne. Umyślność jako cecha zabójstwa wpisana została w jego prawną definicję, zamieszczoną w ramach art. 105 cz. 1 obecnie obowiązującego k.k.FR⁶, której poprzednia, radziecka ustawa karna z 1960 r. nie zawierała. Obecny jej kształt zawdzięczać należy dosyć burzliwej dyskusji teoretyków prawa, która rozpoczęła się jeszcze w latach czterdziestych ubiegłego stulecia za sprawą prof. M. D. Szarгородskiego, propagującego pogląd, że za zabójstwo należy uznać wyłącznie umyślne spowodowanie śmierci człowieka⁷. To nie nowatorskie przecież stanowisko, oparte na doświadczeniach przedrewolucyjnego prawodawstwa spotkało się z ostrym sprzeciwem najwybitniejszych rosyjskich uczonych, a podstawy tej dezaprobaty zaakcentował prof. A. A. Piontkowski, który, podobnie jak inny wybitny karnista N. I. Zagorodnikow⁸, nie godził się z pro-

⁵ Por. *Słownik poprawnej polszczyzny*, red. W. Doroszewski, Warszawa 1994, s. 948; *Mały słownik języka polskiego*, red. E. Sobol, Warszawa 1999, s. 1095, 1096; M. S. B. L i n d e, *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1951, s. 705, 710; J. K a r ł o w i c z, A. K r y Ń s k i, W. N i e d Ź w i e c k i, *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1953, t. VIII, s. 19, 26; *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, Warszawa 1999, t. III, s. 826, 828; *Inny słownik języka polskiego*, red. E. Bańko, Warszawa 2000, s. 1191; *Ilustrowany słownik języka polskiego*, red. E. Sobol, Warszawa 1999, s. 1078 n.

⁶ Уголовный кодекс РФ от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ. Kodeks karny Federacji Rosyjskiej został przyjęty przez Dumę Państwową 24 maja 1996 r. i zatwierdzony przez Radę Federacji 5 czerwca 1996 r. Treści normatywne Kodeksu karnego FR usystematyzowano w części ogólnej i szczególnej, w ramach których dokonano podziału na rozdziały, tytuły, artykuły, paragrafy, części (wyrażone liczbą), punkty (wyrażone literą).

⁷ М. Д. Ш а р г о р о д с к и й, Преступления против жизни и здоровья, Москва 1948, s. 38.

⁸ Н.И. З а г о р о д н и к о в, Преступления против жизни, Госюриздат, Москва 1961, s. 21-22. Także inni wybitni specjaliści w dziedzinie prawa karnego, np.: B. D. Mienniagin, M. K. Anijanc, A. K. Trajnin podtrzymywali taki pogląd.

pozycją swojego oponenta, by „nie odnosić do niego [zabójstwa – przyp. M. O.] nieostrożnego pozbawienia życia człowieka”. Uznanie bowiem, jak twierdził, nieostrożnego pozbawienia życia człowieka „nie za zabójstwo, a za jakieś inne, szczególne przestępstwo, byłoby zdolne jedynie osłabić negatywną moralną ocenę tego przestępstwa”⁹. Jednak u progu wejścia w życie nowego rosyjskiego kodeksu karnego przewagę zyskiwał pogląd, przyjmujący za wyznacznik zabójstwa jedynie umyślne działanie (zaniechanie), które powoduje śmierć drugiego człowieka¹⁰.

U podstaw trudnego do zrozumienia w swoich założeniach oporu przedstawicieli radzieckiej nauki wobec modyfikacji definicji zabójstwa leżały, jak się wydaje, głęboko zakorzenione przekonania i utarte schematy poparte wielowiekowym dorobkiem ustawodawczym i doktrynalnym prowadzącym do stabilizacji treściowej tego pojęcia od drugiej połowy XIX wieku¹¹. Do tego czasu prawodawca posługiwał się wyłącznie kategorią rodzaju zabójstwa, nie wyjaśniając jednak jego pojęcia. W całym dawnym prawodawstwie Rusi czyny, które nazywano zabójstwem, zyskiwały takie miano bez względu na to, czy ich źródłem było uczucie zemsty, przelotne uniesienie, czy pojawiały się jako następstwo nierozważnego czynu, czy też ich podłożem była kłótnia lub bójka¹². Zainteresowanie władzy na Rusi problematyką zabójstw uwi-
docznia się w pierwszej na jej terytorium ustawie karnej, tzw. *Ruskiej Praw-*

⁹ Курс советского уголовного права, ред. А. А. Пионтковский, т. V, Москва: Наука 1971, s. 22.

¹⁰ Пор. В. В. Лу н е в, О юридической природе преступлений, направленных против жизни и здоровья человека, Москва: Юрист 1996, s. 344; А. Н. К р а с и к о в, Уголовно-правовая охрана прав и свобод человека в России, Саратов 1996 и др.

¹¹ Nowatorskie ujęcie problematyki zabójstwa (jako przestępstwa umyślnego) w kodeksie karnym z 1903 r. (tzw. kodeks Tagancewa) nie odpowiadało być może wizji komunistycznego ładu społecznego, w którym hasła bezwzględnej umiłowania wartości (choćby życia) przewrotnie przeplatały się z brutalnym deptaniem tych ostatnich. Przecież na hasłach przede wszystkim budowano medialny obraz „radzieckiego” człowieka wrażliwego na zło, ostro sprzeciwiającego się mu. Prawo karne tę swoistą, bliżej nieokreśloną wrażliwość społeczną zamknęło w ramach pojęcia społecznego niebezpieczeństwa czynu, które, ze względu na swoją rozciągłość interpretacyjną, dawało władzy radzieckiej potężny instrument w wykonywaniu władzy karania. Możliwe także, że ustawa z 1903 r. postrzegana jako niewątpliwym przejaw sukcesu władzy carskiej, była niewygodnym dowodem jej postępowości. W Rosji weszła w życie tylko część ogólna kodeksu (rewolucja 1905 uniemożliwiła dalsze jej wprowadzanie w całym imperium), natomiast na ziemiach Polski należących do byłego zaboru rosyjskiego obowiązywał z pewnymi zmianami do 1932 r.

¹² Zob. R. H u b e, *Historia prawa karnego ruskiego*, Warszawa: Drukarnia Gazety Polskiej 1870, t. I, cz. 1, s. 6.

dzie (Русская Правда), zwanej później pierwszą *Prawdą* (dla podkreślenia chronologii tego typu aktów prawnych), która poszerzyła kompetencje sądownictwa książęcego w zakresie karania zabójców poprzez ograniczenie rodowego prawa zemsty do najbliższych krewnych zabitego i pobieranie na rzecz skarbu książęcego opłat za te przestępstwa, zwanych *wirami*.

Zmodyfikowana przez synów Jarosława Mądrego *Prawda* potwierdzała prawo bliższych krewnych do zemsty, zaś wobec pozostałych osób dokonujących zabójstwa w tym akcie, przewidywała kary jak za każde inne zabójstwo, a czyn taki nosił miano zabójstwa *въ обиду*. Jednak w toku zmian redakcyjnych *Prawdy* wyróżnianie takiego typu zabójstwa stało się bezcelowe, bowiem wszelkie zabójstwa o podłożu zemsty zostały zakazane. „Odmłodzony” tekst *Prawdy* rozróżniał zabójstwa rozbójnicze i proste¹³. Nie udało się jednak kodyfikatorom, pomimo podjętej próby, stworzyć ściśle rozgraniczonych treściowo formuł odzwierciedlających specyfikę działania sprawcy prostego i rozbójniczego zabójstwa. Opis zabójstwa rozbójniczego zawarto w wyrażeniach: „zabić męża w rozboju”, zabić „w rozboju bez wszelkiej zwady”. Wspomniana zwada uznana była za podłoże zabójstwa prostego, określonego lakonicznym zwrotem: „jeśli ubije męża”, który uderzająco przypomina współczesną redakcję art. 148 § 1 polskiego Kodeksu karnego, przy czym brak konsekwencji stylistycznej w dalszej części *Prawdy Jarosławiczów* zawoocował pojawieniem się uzupełnionego opisu tego czynu: „jeśli ubije w zwadzie albo na uczcie”¹⁴. Po raz pierwszy w miarę zwarta formuła zamachu na życie pojawiła się w prawie rosyjskim w XV wieku, a mieszczące się w jej ramach czyny określano mianem душегубство (zguba duszy, zagładza duszy). Wyjątkowo szerokie i pojemne znaczenie tego terminu pozwalało rozumieć pod nim nie tylko zabójstwa *sensu stricto*, ale i samobójstwo, a także nagłą, bez pojednania się z Bogiem śmierć w grzechu, w wyniku nieszczęśliwego wypadku. Tak szerokie spojrzenie ulegało z czasem zawężeniu, przyjmując coraz bardziej współczesny kształt.

W *Artykułach wojskowych* cara Piotra I pojawia się termin смертоубийство. Ten zrost słów: „śmierć” i „zabójstwo” (śmiertelne ubicie) oznaczał zgod-

¹³ To pierwsze początkowo skutkowało wspólną z zabójcą odpowiedzialnością majątkową gminy, na której terytorium dokonano przestępstwa, po czym zwolniono z tego obowiązku gminę, gdy ta wydała księciu schwytanego sprawcę wraz z rodziną. Przy przestępstwach nierozbójniczych (prostych) nie było możliwe – jak się wydaje – na podstawie niepełnych źródeł korzystanie z prawa zemsty, a większość z nich ścigana była z urzędu, co przy zabójstwach rozbójniczych, jak można sądzić, było regułą.

¹⁴ Zob. H u b e, *Historyja*, s. 23-28.

ne z wolą i zamiarem „bez potrzeby i bez strachu śmierci” pozbawienie życia innego człowieka, ale ponadto zabójstwo z nieostrożności – „zadanie śmierci, chociażby nieумыślnie i bez woli”. Także niezawinione spowodowanie śmierci („wielce mimowolne i nieумыślnе”) mieściło się w zakresie prawnosemantycznym słowa смертоубийство.

W bogatym dorobku prawodawczym cara Aleksandra I, szczególnie w powstałym w 1813 r. projekcie do kodeksu karnego¹⁵, podejmowano próby „zdefiniowania” zabójstwa poprzez wskazanie na formę zawinienia, albo wzbogacenie znamienia czasownikowego uzupełniającym opisem działania sprawcy. Wśród przestępstw prywatnych objętych regulacją części trzeciej projektu, zabójstwo usytuowane jest w ramach §§ 332-396. Zgodnie z § 332 „zabójstwo (смертоубийство) bywa: umyślne, nieумыślnе, nieostrożne, niezawinione”. W § 333 nakreślona zostaje sylwetka „умыślnego zabójcy”, który „ze swej woli i z przygotowaniem uśmierca drugiego, lub mając taki zamiar dopuści się takiego postępku, którego następstwem jest śmierć drugiego”. Za umyślnego zabójcę projekt (§ 334) nakazuje uważać także tego, „kto zleca uśmiercić drugiego”, albo kto wie, „polecając wykonać określone działanie i w określonym miejscu, że jego następstwem jest śmierć tego, kto polecenie wykonuje albo śmierć kogokolwiek innego, i rzeczywiście następuje”. Nieумыślnym zabójcą w świetle § 352 uprawnione jest nazwanie tego, kto „choć nie miał życzenia zadać śmierci drugiemu, lecz miał zamiar mu szkodzić, i swoimi działaniami pozbawił go życia”. Za nieostrożne zabójstwo zaś (§ 366) należy poczytywać takie, które zostało popełnione „bez żadnego planu i przygotowania do tego, bez najmniejszego zamiaru wyrządzenia uszczerbku” (np. zabójstwo osoby trzeciej przy obronie koniecznej, zabicie dziecka przez matkę we śnie). Niezawinionym zaś zabójstwem było zadanie śmierci napastnikowi w obronie koniecznej, nocne zabójstwo rozbójnika lub złodzieja, zabicie aresztanta, który dopuszcza się przemocy (gwałtu) wobec strażników lub stawia czynny opór siłom posłanym w celu stłumienia buntu (§ 377).

Zawężenie pojęcia смертоубийство nastąpiło w Zbiorze Praw Karnych (Свод законов уголовных) imperium rosyjskiego z 1832 r., którego art. 330 ujmował je jako „spowodowaną użyciem siły śmierć innego człowieka, poprzez zadanie ran, uderzenie lub otrucie”. Analogiczne spojrzenie na treść tego pojęcia wykazali autorzy Zbioru Praw Karnych i Poprawczych z 1845 r. (Уложение о наказаниях уголовных и исправительных), a jego echo pojawiło się

¹⁵ Проект Уголовного Уложения Российской Империи, Санкт Петербургъ 1813.

także w Zbiorze Praw Karnych (Уголовное уложение) z 1903 r.¹⁶ Wspomniany Zbiór Praw Karnych i Poprawczych opracowywany w latach 1845-1885 charakteryzował zabójstwo poprzez jego podział na zabójstwo z zamiarem bezpośrednim i ewentualnym. W granicach pierwszego ustawodawca dostrzegął trzy jego postaci: zabójstwo z przemyślanym wcześniej zamiarem (art. 1454), bez przemyślanego wcześniej zamiaru (1455 cz. 1) i zabójstwo w zapalczowości i rozdrażnieniu (art. 1455 cz. 2). Typ kwalifikowany zabójstwa został zaś wykreowany poprzez wskazanie podmiotów, których spowodowanie śmierci piętnowane było surowszą odpowiedzialnością karną¹⁷.

W ustawie karnej z 1903 r. zabójstwo ujęte zostało jako typ rodzajowy przestępstw przeciwko zdrowiu i życiu, mieszczących się w zakresie ogólnego typu przestępstw przeciwko osobie prywatnej (частное лицо). System klasyfikacji zabójstw przyjęty w tym akcie, znalazł swoje odzwierciedlenie w najnowszym rosyjskim Kodeksie karnym z 1996 r., pomimo braku jego akceptacji w okresie radzieckim. Ta na wskroś nowoczesna ustawa oceniała zabójstwo jako przestępstwo umyślne „z przemyślanym wcześniej zamiarem” i „bez przemyślanego wcześniej zamiaru”, a także zabójstwo w zapalczowości i rozdrażnieniu. Uznając za zabójstwo umyślne pozbawienie życia drugiego człowieka (wyeliminowano karalność samobójstwa), wskazano typy tego przestępstwa: proste zabójstwo (typ podstawowy), zabójstwo z podwyższoną karalnością (typ kwalifikowany) i obniżoną karalnością (typ uprzywilejowany)¹⁸.

Pierwszy radziecki kodeks karny z 1922 r. oprócz zabójstw ciężkich wyróżniał podstawowy typ zabójstwa i zabójstwo pod wpływem silnego duchowego wzburzenia, a swoistym „krokiem w tył” wobec regulacji z 1903 r. było uznanie nieostrożnego spowodowania śmierci za zabójstwo z nieostrożności (art. 147). W grupie zabójstw pojawiły się też czyny skutkujące śmiercią człowieka bez skonkretyzowanej formy winy: spowodowanie śmierci napastnika na skutek przekroczenia granic obrony koniecznej, a także zabójstwo przestępcy zastanego na miejscu przestępstwa, do którego doszło wskutek przekroczenia miar koniecznych do jego zatrzymania (art. 145). Do za-

¹⁶ А. И. К о р о б е е в, Понятие убийства, w: Российское уголовное право, Санкт-Петербург: Издательский дом Санкт-Петербургского государственного университета 2005, s. 194-195.

¹⁷ Surowszą karę ponosili np. zabójcy rodziców (art. 1449), krewnych (art. 1451), pana i członków jego rodziny oraz jego domowników, gospodarza, mistrza rzemiosła, duchownego, członków rodziny imperatora i jego ochrony. Zob. Г. Н. Б о р з е н к о в, Курс уголовного права. Учебник для вузов. Особенная часть, т. III, Москва 2002, s. 127.

¹⁸ Рог. Народная энциклопедия научных прикладных знаний, т. XI, Общественно-юридический, Полутом I, Москва: издат. Сытина 1911.

bójstw zaliczano dokonanie spędzenia płodu lub sztucznego przerwania ciąży za zgodą matki przez osoby, które nie miały do tego specjalistycznego, medycznego przygotowania, albo pomimo takich kwalifikacji dokonały tego w nieodpowiednich warunkach. Także współdziałanie lub namowa do samobójstwa niepełnoletniego lub osoby, co do której wiadomo, że nie jest zdolna rozumieć istoty i znaczenia swojego działania lub kierować swoim postępowaniem, jeśli podjęcie aktu samobójczego prowadziło do śmiertelnego skutku, identyfikowane było z zabójstwem.

Kodeks karny Rosyjskiej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Radzieckiej z 1926 r. nie wniósł zmian w zakresie oceny przestępstw skutkujących śmiercią człowieka, a kodeks karny z 1960 r. ugruntował podział na zabójstwo w okolicznościach obciążających (art. 102), zabójstwo typu podstawowego (art. 103), zabójstwo typu uprzywilejowanego (w stanie silnego duchowego wzburzenia – art. 104) i przy przekroczeniu granic obrony koniecznej (art. 105). Powielił także znaną wcześniej regulację tzw. nieostrożnego zabójstwa (art. 106) i doprowadzenia do samobójstwa (art. 107).

Także w najwcześniejszych pomnikach prawa polskiego na próżno doszukiwać się wyrazistej formuły zabójstwa, jakkolwiek już w Księdze Elbląskiej przewidziano odpowiedzialność za nie. Przy czym z jednej strony istniały procedury dowodzenia niewinności, co wskazywałoby na pojmowanie przestępstw jako czynów zawinionych, z drugiej zaś istniała odpowiedzialność obiektywna rodu, „okolicy”, mieszkańców wsi, polegająca na obowiązku zapłaty główszczyzny, w przypadku naruszenia miru książęcego, nie tylko zresztą w wyniku zabójstwa, ale chociażby poprzez pochowanie zabitego, wyłowienie zwłok, bądź zaniechanie pościgu z krzykiem za zabójcą¹⁹. Z pewnością jednak, w najdawniejszym prawie polskim, dla ustalenia odpowiedzialności za popełnienie przestępstwa obojętny był fakt umyślności bądź nieumyślności działania jego sprawcy, chociaż już w XIII wieku w praktyce odróżniano zabójstwo z przypadku od zabójstwa umyślnego²⁰.

¹⁹ Księgę Elbląską identyfikują wielokrotnie inne nazwy, np.: *Najstarszy Zwód Prawa Polskiego*, *Polska Prawda*, *Najdawniejsze prawo zwyczajowe polskie*, *Prawo Polaków* itp. Do czasów współczesnych przetrwał w postaci kopii sporządzonej przez Piotra Holczwesschera w XV wieku, a czas jego powstania ogranicza się datami 1253-1320. Przyjmuje się, że prawu temu byli poddani m.in. Polacy zamieszkali w granicach ziem zakonu krzyżackiego. Szerzej na temat odpowiedzialności za zabójstwo zob. w opracowanym tekście źródłowym: *Najstarszy zwód prawa polskiego. Das älteste polnische Gewohnheitsrechtsbuch*, wydanie i opracowanie Józef Matuszewski, Jacek Matuszewski, Łódź 1995, s. 58 n. (§ 3, § 7-8, § 10, § 15, § 23-25).

²⁰ J. B a r d a c h, B. L e ś n o d o r s k i, M. P i e t r z a k, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa: Wydawnictwa Prawnicze PWN 1996, s. 153.

W statutach Kazimierza Wielkiego, powstałych w pięćdziesiątych i sześćdziesiątych latach XIV wieku, pojawiają się terminy *fratricidium*, *occidens hominem*, które zostały przetłumaczone na język polski jako „bratogłóstwo” (bratobójstwo) i „zabijający człowieka”²¹. Odpowiednio do nich spotyka się także nazwy „krewnobójstwo” i „mężobójstwo” (*homicidium*). Bezsprzecznie więc zabójstwo traktowane było jako zamach na życie człowieka, przy czym w treści pojęcia „bratogłóstwo” mieściło się zabicie brata, siostry lub najbliższych krewnych. Odróżniano, co prawda kazuistycznie, winę umyślną od nieumyślnej, o czym świadczy chociażby wyróżnienie w Statucie Małopolskim zabójstwa z winy nieumyślnej. Statuty ukształtowały także surowszą (rozszerzoną) odpowiedzialność za zabójstwo szlachcica w jego domu oraz krewnobójstwo²². Jednak do piętnastego stulecia prawo polskie nie uporało się z wyrazistym rozróżnieniem złego zamiaru od winy nieumyślnej czy przypadku. Dopiero statut kolski z 1472 r., a za nim ogólnopaństwowa konstytucja z 1496 r. dokonała przejrzystego podziału mężobójstw na umyślne (*homicidia voluntaria*) i nieumyślne (*homicidia casualia*)²³, a wypracowana we wspomnianych aktach formuła terminologiczna i kategoryzacja zabójstw utrwaliła się na najbliższe wieki²⁴.

²¹ Świętosław z Wojcieszyna w: A. Z. H e l c e l, *Historyczno-krytyczny wywód... Starodawne Prawa Polskiego Pomniki*, t. I, Kraków 1856, s. 114, art. 88, s. 161-162, art. 151.

²² Odpowiedzialność ta odbiegała od dominującego modelu odpowiedzialności indywidualnej, czego źródłem (zob.: B a r d a c h, L e ś n o d o r s k i, P i e t r z a k, *Historia*, s. 155-157) była wzmocniona ochrona prawna stanu szlacheckiego i – jak się wydaje – wyjątkowa zuchwałość takiego czynu. Za zabójstwo szlachcica w jego domu odpowiadali pomocnicy na równi z głównym sprawcą. Przyczyn zaś kwalifikacji krewnobójstwa upatrywać należy w niskich pobudkach zabójcy, na które wskazuje sama treść statutu: „bratogłóstwo czynią, brata, siostrę, alibo bliższego zabijają, aby z jego śmierci imienia [majątku – przyp. M. O.] dziedzinnego zyskali” (zob. Świętosław z Wojcieszyna w: H e l c e l, *Historyczno-krytyczny wywód*, s. 114). Obstrzenie odpowiedzialności polegało na wyłączeniu od dziedziczenia po zabitym krewnym potomstwa krewnobójcy.

²³ Mężobójstwa umyślne to takie, w których można było wykazać istnienie złego zamiaru, a więc „dokonane z umysłem” ze „złym umysłem”, świadomie i dobrowolnie – np. zabójstwo dokonane z zasadzki i mężobójstwa, co do których istniało niepodważalne w owym czasie domniemanie istnienia złego zamiaru, np.: popełnione na sejmach (tak wg konstytucji z 1520 r.), poprzedzone zatargiem lub waśnią, dokonane w mieście lub we wsi „przy domu” lub w „przejrzystem polu” z broni palnej („rusznicy”) (wg konstytucji z 1558 r.), z rusznicy albo z łuku na publicznych lub prywatnych zjazdach (sądy, sejmiki, biesiady). Inne mężobójstwa traktowano jako przygodne (istnienie winy subiektywnej przy braku złego zamiaru). W zakres zabójstw przygodnych wchodziły także zabójstwa z przypadku (w przygodnej sprzeczce, z lekkomyślności czy z tzw. początku).

²⁴ Zob. S. K u t r z e b a, *Dawne polskie prawo sądowe w zarysie* (I. *Prawo karne*, II. *Postępek sądowy*), wyd. II, Lwów–Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich 1927, s. 24.

Wbrew dzisiejszym standardom to skarga prywatna, jak w przypadku wszystkich przestępstw pospolitych, powodowała ściganie zabójstwa, a dominującą karą była główszczyzna, w wypadku zaś zabójstwa szlachcica także kara państwowa. Do kary śmierci uciekano się wyłącznie, gdy sprawca nie był w stanie zapłacić kary pieniężnej lub gdy inne ważne względy za tym przemawiały – choćby zabójstwo szlachcica przez osobę niższego stanu²⁵. W średniowiecznym ziemskim prawie polskim zabójstwa należały do przestępstw prywatnych, co oznaczało czyny skierowane przeciwko osobom prywatnym. Przy ich klasyfikacji położono główny nacisk na umyślność bądź nieumyślność działania sprawcy. Podział na zabójstwa kryminalne (umyślne bądź obarczone domniemaniem złego zamiaru) i cywilne (nieumyślne) dotyczył wyłącznie relacji pomiędzy szlachetnie urodzonymi. Ze względu na rodzaj więzi łączący ofiarę ze sprawcą, wyróżniano kwalifikowane postaci zabójstwa: ojcobójstwo, małżonkobójstwo, dzieciobójstwo, krewnobójstwo²⁶. Pojawienie się w końcu XVI wieku w polskim prawie zakazu jednania przy mężobójstwie, pod rygorem zapłaty kary państwowej przez krewnych, którzy nie wystąpili z oskarżeniem przeciwko zabójcy, i jednocześnie zobowiązanie starosty do wniesienia skargi subsydiarnej w przypadku braku osób do tego uprawnionych, zbliżyło zabójstwo do przestępstw ściganych z oskarżenia publicznego²⁷.

Wiek XVII, jak wskazuje na to orzecznictwo trybunalskie, przyniósł wyodrębnienie z zakresu *homicidia casualia* zabójstwa z przypadku, jako „uprzywilejowanej” jego postaci, zagrożonego wyłącznie karą główszczyzny, podczas gdy zabójstwo nieumyślne skutkowało wymierzeniem kary pozbawienia wolności (wieży dolnej). Począwszy od XVI a skończywszy na XVIII wieku praktyka sądowa, a także uniwersały króla Zygmunta Augusta i Stefana Batorego potwierdzają także szczególną kwalifikację prawną *mordu rytualnego*, karanego spaleniem sprawcy żywcem na stosie po uprzednim poddaniu

²⁵ Bardach, Leśnodorski, Pietrzak, *Historia*, s. 154-155.

²⁶ Za zabójstwo kryminalne karano od XVI wieku ścięciem, zaś cywilne od 1538 r. objęte było karą wieży dolnej w wymiarze roku i sześciu tygodni, połączonej z koniecznością zapłaty główszczyzny. Natomiast dla kwalifikowanych postaci przestępstwa przewidziano kary właściwe dla prawa miejskiego, czyli kwalifikowane kary śmierci wiązane często z infamią i konfiskatą majątku (tamże, s. 265-266).

²⁷ Zbliżeniu zabójstwa do przestępstw publicznoskargowych przyczyniło się także stosowanie w tym okresie kar publicznych na życiu bądź ciele lub kary wieży (pozbawienia wolności) wobec sprawców tego przestępstwa. Taki model karania wypierał kary kompozycyjne, które jednak w praktyce sądów wiejskich odgrywały jeszcze pewną rolę (tamże, s. 262-263).

go torturom²⁸. Pomimo tych nielicznych śladów działalności prawodawczej, koniec XVI wieku rozpoczął trwający aż do rozbiorów okres stagnacji ustawodawczej w zakresie prawa karnego, nie licząc przy tym niektórych konstytucji sejmowych, projektów ustaw (np. projekt Zamojskiego), opracowań już istniejących aktów ustawodawczych, czy zbioru *Volumina legum*, stanowiących chaotyczny system ustawodawstwa karnego²⁹.

Traumatyczny w dziejach Polski okres zaborów zaowocował przeniesieniem wzorców rozwiązań prawnokarnych państw zaborczych na grunt polskiego prawa przez ich rządy. Na życzenie cara Aleksandra I, wyrażone w odezwie z 5 września 1817 r., w 1818 r. ukończono prace nad Kodeksem Karzącym Królestwa Polskiego³⁰, a trzydzieści lat później w ramach procesu unifikacji prawa (1847) zastąpiono go Kodeksem kar głównych i poprawczych, by w 1876 r. poddać ludność polską zagarniętą przez Rosję ziem rosyjskiemu ustawodawstwu karnemu. Będący wyrazem podległości, namacalnym dowodem rusyfikacji narodu polskiego akt terytorialnego rozciągnięcia obowiązywalności ustawy karnej na ziemie Królestwa jest zarazem najbardziej symptomatycznym znakiem późniejszego przenikania do polskiej myśli prawnokarnej, rozwiązań znanych unormowaniom rosyjskim, szczególnie ustawie karnej z 1903 r. wraz z terminologiczną schedą odnoszącą się do zabójstwa. Rosyjski kodeks karny 1903 r. (tzw. kodeks Tagancewa) obowiązywał z pewnymi modyfikacjami na ziemiach byłego zaboru rosyjskiego i dopiero z dniem 1 września 1932 r. został uchylony w związku z wejściem w życie, na mocy rozporządzenia prezydenta RP, polskiego kodeksu karnego³¹. Wspomniana rosyjska ustawa, tworzona pod wpływem współczesnych teorii kryminalistycznych, przewyższała niejednokrotnie pod względem rozwiązań, szczególnie w zakresie części ogólnej, ustawę karną austriacką z 1852 r. obowiązującą na terytorium byłego zaboru austriackiego, a także kodeks karny dla Rzeszy Niemieckiej z 1871 r., który stanowił w pewnym zakresie wzorzec dla twórców wskazanego wyżej kodeksu rosyjskiego³².

²⁸ Zob. Z. G u l d o n, J. W i j a c z k a, *Procesy o mordy rytualne w Polsce w XVI-XVIII*, Kielce 1995.

²⁹ Por. W. M a k o w s k i, *Prawo karne. Część ogólna. Wykład porównawczy prawa karnego austriackiego, niemieckiego i rosyjskiego obowiązującego w Polsce*, Warszawa–Lublin–Łódź–Poznań–Kraków: G. Gebethner i spółka [b.r.w.], s. 35.

³⁰ Dziennik Praw Królestwa Polskiego, t. V, nr 20, 1818, wyd. II, 1820.

³¹ Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks Karny, Dz. U. z 1932 r., Nr 60, poz. 571.

³² Zob. M a k o w s k i, *Prawo karne*, s. 36-37.

Współcześni kodyfikatorzy rosyjskiego prawa karnego, odwołując się niejako do ostatniej kompleksowej, przedradzieckiej regulacji zabójstwa z 1903 r., odrzucili porewolucyjną koncepcję lokowania nieostrożnego spowodowania śmierci wśród przestępstw określonych mianem zabójstwa. Legalna definicja zabójstwa zawarta w art. 105 obecnie obowiązującego k.k.FR, jakkolwiek trafnie identyfikuje je z czynem umyślnym nakierowanym na pozbawienie życia drugiego człowieka, bez doktrynalnej „obudowy” byłaby niewystarczająca dla konkretyzacji tego czynu w aspekcie innych, charakteryzujących się także elementem przemocy zamachów na dobra prawne³³. Jak wspomnieliśmy, brak wyrazistych definicji zabójstwa w rosyjskim prawodawstwie przedrewolucyjnym, jak i w kodeksach okresu radzieckiego postawił przed doktryną zadanie wypracowania jednolitej jego formuły.

W okresie przedradzieckim za zabójstwo uważano zawinione, połączone z przemocą pozbawienie życia drugiego człowieka, zaś w okresie porewolucyjnym dominował pogląd, zgodnie z którym w treść pojęcia „zabójstwa” wpisywano jego bezprawność, umyślność lub nieostrożność działania sprawcy, którego skutkiem było pozbawienie życia człowieka, jeżeli spowodowanie śmierci mogło stać się uzasadnieniem dla odpowiedzialności karnej³⁴. O ile do wejścia w życie najnowszego rosyjskiego kodeksu karnego można usprawiedliwić definiowanie zabójstwa, jako zawinione działanie przewidziane w części ogólnej kodeksu karnego, skierowane na pozbawienie życia drugiego człowieka i skutkujące jego śmiercią³⁵, o tyle niezrozumiale i zastanawiająco brzmi takie jego określenie w komentarzu do nowej ustawy³⁶. Niedopuszczalna jest nonszalancja językowa szczególnie tam, gdzie chodzi o definicję legalną, a ustawodawca jasno wskazuje, że nie wszelką winę, a jedynie tę w formie zamiaru bezpośredniego i ewentualnego można dostrzec w przestępnym zachowaniu zabójcy.

Pomimo istnienia prawnego określenia przestępstwa zabójstwa w rosyjskim kodeksie, konieczne jest jego uzupełnienie o aspekty bezprawności i przedmiotu zamachu. Zabieg taki pozwoli ustalić granicę między zabójstwem a czynami, które skutkując śmiercią człowieka, przestępstwem nie są (np. wykonanie kary

³³ В. И. Кузнецов, Понятие убийства в Российском уголовном праве, ЭЖ-Юрист 2003, nr 19, s. 24. Podobnie К о р о б е е в, Понятие убийства, s. 195.

³⁴ З а г о р о д н и к о в, Преступления, s. 23.

³⁵ С. В. Б о р о д и н, Ответственность за убийство: квалификация и наказание по российскому праву, Москва 1994, s. 8.

³⁶ Zob. Постатейный Комментарий к Уголовному кодексу РФ 1996 г., ред. А. В. Наумов, Москва: Издат. Норма 1998.

śmierci, pozbawienie życia drugiego człowieka przy działaniu w obronie koniecznej), bowiem pozbawione są bezprawności. Drugi aspekt dotyczy nieobcego także współczesnemu prawu polskiemu problemu odnoszącego się do szczególnych typów rodzajowych przestępstw, w których ubocznym przedmiotem zamachu (ochrony) jest życie pojedynczego człowieka lub zbiorowości ludzkich, objętych wzmożoną ochroną ze względu na ważny interes społeczny, państwowy, międzynarodowy – inaczej mówiąc, dotyczy takich sytuacji, kiedy spowodowanie śmierci ofiary jest rozpatrywane przez ustawodawcę jako uboczny rezultat działania ukierunkowanego na inny niż życie człowieka przedmiot. I tak np. art. 118 § 1 polskiego k.k. normuje przestępstwo ludobójstwa (*genocide* – od greckich słów *genos* – plemię, rasa oraz *cide* – zabijać), zatem rodzajowym przedmiotem ochrony nie jest życie pojedynczego człowieka. Podobnie należy postrzegać przestępstwo dopuszczenia się wbrew prawu międzynarodowemu w czasie działań wojennych zabójstwa wobec jeńców, osób składających broń, ludności obszaru okupowanego, rannych chorych, rozbitków, personelu medycznego, osób duchownych (art. 123 § 1 k.k.) itd. Kompozycja wybranych przepisów zasadza się co prawda na wskazaniu skutku przestępnego działania sprawcy w postaci spowodowania śmierci ofiary (ofiary), ale akcentuje inny cel i motywy jego aktywności i specyficzne okoliczności, które są postawą takiego działania. Nieprzypadkowo więc ustawodawca zakwalifikował je do typu rodzajowego przestępstw przeciwko pokojowi ludzkości oraz przestępstw wojennych.

Podobnie, w świetle oceny norm rosyjskiego prawa karnego, zabójstwo człowieka może jawić się jako element przedmiotowej strony innego przestępstwa. Oznacza to, że jest rozpatrywane nie tylko jako zamach na życie, ale jako zamach na pewien system wartości, w którym ważne miejsce zajmuje prawo do życia (np. terroryzm)³⁷. Przy definiowaniu zabójstwa należy więc stwierdzić, że prawo człowieka do życia jest bezpośrednim obiektem zamachu³⁸. Oznacza to, że rozstrzygnięcie co do rodzajowego i ubocznego przedmiotu ochrony pozwoli wskazać ów system wartości i wykluczyć z zakresu przestępstw określanych mianem zabójstwa przestępstwa ludobójstwa (art. 357 k.k.FR), zamachy na życie państwowego i społecznego działacza (art. 277 k.k.FR), osoby sprawującej jurysdykcję lub prowadzącej postępowanie przygotowawcze (art. 295 k.k.FR), współpracownika organów ochrony prawnej (art. 317 k.k.FR) itp.

³⁷ К р а с и к о в, Уголовно-правовая охрана, s. 37.

³⁸ Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 27 января 1999 г. N 1 „судебной практике по делам об убийстве (ст. 105 УК РФ)”, Бюллетень Верховного Суда РФ 1999, nr 3, s. 2 (dalej cyt.: ППВС РФ от 27 I 1999, nr 1, БВС РФ 1999, nr 3).

Uznając powyższe fakty, współczesna doktryna prawa karnego w Rosji określa zabójstwo jako bezprawne, umyślne pozbawienie życia drugiego człowieka³⁹, albo jako bezprawny umyślny zamach na życie drugiego człowieka, jako osoby prywatnej, wyrażający się w spowodowaniu jego śmierci⁴⁰, lub szerzej, akcentując społeczny (materialny) wymiar tego przestępstwa, jako społecznie niebezpieczne, bezprawne, umyślne spowodowanie śmierci drugiego człowieka, jeśli nie jest ono nakierowane równocześnie na inne chronione przez prawo karne dobro⁴¹.

Zgodnie z art. 9 § 1 polskiego Kodeksu karnego czyn zabroniony można popełnić umyślnie lub nieumyślnie. Zabójstwo jednak w polskim porządku prawnym (identycznie jak w rosyjskim) jest dostrzegane jako czyn umyślny, charakteryzujący się świadomością sprawcy co do jego następstw, i może zostać popełnione w zamiarze bezpośrednim (*dolus directus*) lub ewentualnym (*dolus eventualis*). Zamiar bezpośredni wyznacza determinację sprawcy czynu, świadomość, chęć osiągnięcia celu i bezpośrednie dążenie do jego osiągnięcia. Cel jest zawsze zrelatywizowany do odpowiedniego zachowania i leżącego u jego podstaw pożądanego, i jest zawsze właściwym przedmiotem zamiaru, na ukształtowanie którego wpływa. Zamiar powstaje na tle motywu⁴² i w prawie karnym oznacza umyślność, chcenie i godzenie się. Jego konstrukcja jest dwuwymiarowa, „stanowi bowiem iloczyn wiedzy i pewnego akcesu woli w stosunku do tego, co ma się zrealizować, a co jest zabronione”⁴³. Właściwą funkcją świadomości jest odzwierciedlenie i subiektywizacja, a ponadto uwewnętrznienie samego siebie i rzeczywistości, z którą sprawca przestępstwa ma kontakt. Może więc występować jako „świadomość konieczności urzeczywistnienia zachowaniem znamion czynu zabronionego (*dolus directus* lub *determinatus*)”, co oznacza, że sprawca osiąga to, co objęte było zamiarem – albo jako „świadomość możliwości urzeczywistnienia zachowaniem znamion czynu zabronionego (*dolus eventualis*)”⁴⁴. Aktualizacja zamiarów, w obu przypadkach, jest przyczyną zachowania, mającego swoje źródło w decyzji

³⁹ Г. Н. Б о р з е н к о в, Курс уголовного права. Учебник для вузов в 5 томах. Особенная часть, т. III, Москва 2002, s. 103.

⁴⁰ К о р о б е е в, Понятие убийства, s. 195.

⁴¹ К у з н е ц о в, Понятие убийства, s. 24.

⁴² Szerzej na ten temat zob.: J. Ś w i t k a, *Teoria i funkcja motywu przestępstwa w polskim prawie karnym. Studium psychologiczno-kryminalne*, Rzeszów: KAW 1977.

⁴³ J. Ś w i t k a, *Dynamizm przestępczości*. (Analiza kryminologiczna), Lublin: UMCS 1989, s. 99-101.

⁴⁴ Tamże, s. 101.

woli, która jest naganna. Właśnie ta naganność decyzji woli staje się powodem zrównania odpowiedzialności sprawców zabójstw, niezależnie o tego, czy działali w zamiarze bezpośrednim, czy ewentualnym. Popęłnienie zbrodni zabójstwa w zamiarze ewentualnym oznacza więc, że sprawca przewidywał możliwość śmierci ofiary i na nią się godził.

Świadectwem akceptacji śmierci ofiary, jako skutku czynu zabronionego mogą być sposób działania sprawcy, liczba, siła i miejsce uderzeń, ciosów, skrajna jego bezwzględność⁴⁵. Z pewnością jednak użycie narzędzia, które mogłoby spowodować śmierć człowieka, „samo przez się nie decyduje o tym, że sprawca działał w celu zabójstwa człowieka, chociażby w zamiarze ewentualnym”. Określeniu zamiaru powinny towarzyszyć, poza użytym narzędziem także inne przesłanki o charakterze podmiotowym, jak i przedmiotowym, „w szczególności powód i motyw działania sprawcy, sposób jego działania oraz wynikający z niego stopień zagrożenia dla życia pokrzywdzonego”⁴⁶. Przyjęcie zamiaru zabójstwa nie wiąże się wyłącznie z koniecznością ustalenia umyślności podjętych przez sprawcę działań, poprzez które chciał zadać ciężkie obrażenia ciała lub godził się je zadać. Konieczne jest „ustalenie objęcia zamiarem także skutku w postaci śmierci”. Przy tym należy wskazać przesłanki pozwalające na ustalenie, że „sprawca ujawnił, iż skutek w postaci śmierci był objęty chociażby jego zgodą”, lub z zachowania sprawcy wynika, że do nastąpienia tego skutku odnosił się obojętnie⁴⁷.

Najczęściej zabójstwa dokonuje się poprzez aktywne działanie naruszające funkcje lub anatomiczną całość ważnych życiowo organów człowieka, inaczej zachowanie takie można określić jako atak na funkcje życiowe człowieka. Z tej właśnie przyczyny należy odrzucić, jak słusznie zauważa A. Marek, twierdzenia, iż można w ramach tego przestępstwa umieszczać nacechowane zamiarem zabójstwa zachowanie świadka składającego fałszywe zeznania, wiedące do skazania na śmierć. Nie widzi on także możliwości uznania za zabójstwo tzw. morderstwa sądowego, z uwagi na brak w prawie polskim wśród form sprawstwa tzw. sprawstwa pośredniego⁴⁸. To stanowisko godne podtrzymania nie wyklucza, jak się wydaje, uznania możliwości „zabijania”

⁴⁵ Por. Wyrok SA w Lublinie z 21.09.2004 r., II AKa 230/04 (niepublikowany); Wyrok S.A. w Lublinie z 12.09.2002 r., II AKa 180/02, „Prokuratura i Prawo” 2003, nr 3, s. 28; Wyrok SN z 30.01.1975 r., II KR 270/74 – OSNKW 1975, nr 6, poz. 76; Wyrok SN z 12.03.1973 r., IV KR 409/2, „Nowe Prawo” 1974, nr 7-8, s. 944.

⁴⁶ Wyrok SA w Lublinie z 13.06.2005, II AKa 124/05.

⁴⁷ Wyrok SA w Szczecinie z 21.09.2005, II AKa 144/05, OSA 9/06, poz. 52.

⁴⁸ M a r e k, *Kodeks karny*, s. 311.

drogą psychicznego oddziaływania, co prowadzi do prostego wniosku, że umyślne działania sprawcy mogą nosić oprócz znamienia fizycznej, także piętno psychicznej przemocy. W rosyjskiej literaturze przedmiotu zauważa się, że o zabójstwie drogą psychicznego oddziaływania można mówić wtedy, gdy sprawca wiedząc o chorobowym stanie ofiary, wykorzystuje psycho-traumatyczne czynniki (np. groźbę) w celu pozbawienia jej życia.

Różnorodność zachowań sprawcy zabójstwa nie pozwala ustalić zamkniętego katalogu sposobów fizycznego oddziaływania na ofiarę, można jednak wskazać wśród nich te najbardziej charakterystyczne:

- mechaniczny (wybuch, uderzenie nożem, zrzućenie z wysokości, wystrzał)
- chemiczny (otrucie, oblanie substancją żrącą)
- termiczny (spalenie, zamrożenie)
- bakteriologiczny (zarażenie)
- elektryczny (porażenie prądem)
- radiacyjny (napromienienie)

Nie tylko aktywna forma zachowania, ale także jego pasywna postać może prowadzić do odpowiedzialności karnej za zabójstwo, oceniane jako skutek bezczynności osób obowiązanych i mających możliwość uchronić od śmierci inną osobę, przy czym w obu przypadkach popełnić je można z woli ofiary lub wbrew jej woli.

Zabójstwo na płaszczyźnie polskiego i rosyjskiego prawa karnego klasyfikowane jest jako przestępstwo ogólnosprawcze (powszechne). Zdolność do ponoszenia odpowiedzialności karnej za ten czyn, zgodnie ze wskazaniami art. 10 § 1 polskiego Kodeksu karnego posiadają osoby, które popełniły go po ukończeniu 17 lat. Odpowiedzialność na zasadach określonych w kodeksie karnym, w świetle § 2 tego artykułu poniesie nieletni, który ukończył 15 lat, jeżeli przemawiają za tym okoliczności sprawy, stopień rozwoju sprawcy, a także jego właściwości i warunki osobiste. Szczególnymi okolicznościami, które sprzyjają takiemu rozwiązaniu, jest bezskuteczność poprzednio stosowanych środków wychowawczych i poprawczych⁴⁹. Na podstawie art. 19 k.k.FR odpowiedzialności karnej podlega tylko poczytalna osoba fizyczna, a art. 20 cz.1 ustanawia wiek odpowiedzialności na 16 lat. Jednakże w cz. 2 tego artykułu przedstawiony został katalog przestępstw, za popełnienie któ-

⁴⁹ Zob. J. W o j c i e c h o w s k i, *Kodeks karny. Komentarz. Orzecznictwo*, Warszawa: PWN 1998, s. 260.

rych wiek ten obniża się do 14 roku życia. Na pierwszym miejscu ustawodawca umieścił zabójstwo.

Zgodnie z definicją kodeksową z art. 105 k.k.FR zabójstwo skutkuje śmiercią człowieka (przestępstwo skutkowe), zaś polski ustawodawca skutek ten wypowiedział w znamieniu czasownikowym – „zabija” (art. 148 § 1 k.k.). W teorii rosyjskiego prawa karnego zabójstwo określane jest jako zawinione działanie (действие), zaniechanie (бездействие), skierowane na pozbawienie życia człowieka, powodujące jego śmierć⁵⁰. Czyn ten, noszący znamię gwałtowności (naturalna śmierć nie może być więc kwalifikowana jako zabójstwo), musi być bezprawny (*nullum crimen sine iniuria*), co pozwala go odróżnić od zgodnego z prawem pozbawienia życia, w przypadku obrony koniecznej (необходимая оборона), czy wykonania kary śmierci (смертная казнь)⁵¹.

Śmierć człowieka jako skutek karalnego działania sprawcy nie musi nastąpić natychmiast. Należy jednak wykazać związek przyczynowy pomiędzy zachowaniem sprawcy a oddalonym w czasie śmiertelnym skutkiem tego zachowania⁵². Tezę tę potwierdza postanowienie Sądu Najwyższego Federacji Rosyjskiej (Верховный Суд Российской Федерации) uznające, że „pomiędzy czynem przestępnym a śmiercią ofiary musi istnieć związek przyczynowy, a mianowicie śmierć ofiary powinna być koniecznym [...] rezultatem działania (zaniechania) sprawcy, a nie przypadkowym jego następstwem”⁵³. Także według polskiego Sądu Najwyższego związek przyczynowy, jako warunek odpowiedzialności karnej powinien być tego rodzaju, że jeśli czyn sprawcy nie jest wyłączną przyczyną powstania skutku przestępnego, a więc jeśli w przebiegu łańcucha przyczynowego pojawiają się inne okoliczności, wpływające na skutek, to jest przynajmniej wystarczającą jego przyczyną, a to oznacza jego bezpośredni charakter⁵⁴.

Przedmiotem ochrony w przestępstwie zabójstwa jest więc życie człowieka, zaś człowiek, na życie którego zamach skierowano, jest przedmiotem wyko-

⁵⁰ С. В. Б о р д и н, Ответственность за убийство: квалификация и наказание по российскому праву, Москва: Юрист 1994 s. 8; t e n ż e, Убийство: теория и практика, „Государство и право” 1986, nr 7, s. 54.

⁵¹ Курс советского уголовного права, т. III, ред. М.Д. Шаргородский, Ленинград 1973, s. 539.

⁵² W o j c i e s h o w s k i, *Kodeks karny*, s. 260; zob. także: В. С. Б о р д и н, Квалификация преступлений против жизни, Москва 1977, s. 83-84.

⁵³ ППВС РФ от 27 I 1999, nr 1, БВС РФ 1999, nr 3.

⁵⁴ Por. Wyrok SN z 18.01.1982 r., II KR 308/81, OSNKW 1982, nr 4-5, poz. 20.

nawczym. Życie człowieka, jako rodzajowe dobro chronione w rozdziale XIX k.k., jest dynamicznym zjawiskiem jego biologicznej egzystencji, rozpoczynającym swój bieg w chwili poczęcia, a osiągającym swój kres z chwilą naturalnej śmierci⁵⁵. Stanowisko takie zostało potwierdzone w uchwale Sądu Najwyższego z 26.10.2006 r.⁵⁶ Polskie ustawodawstwo karne zdaniem Sądu Najwyższego chroni życie ludzkie od momentu poczęcia do śmierci. Różne są natomiast „intensywność i zakres ochrony życia «człowieka» i życia w fazie prenatalnej”. Treść uchwały unaocznia jednak dualizm postrzegania życia ludzkiego w polskim ustawodawstwie, którego przejawem jest zróżnicowanie nasilenia jego ochrony w zależności od stadium rozwojowego człowieka⁵⁷. Taki sposób swoistego wartościowania podstawowego, przyrodzonego prawa człowieka, a więc niewzruszalnego wolą ustawodawcy, które jest gwarantem korzystania z przysługujących każdej istocie ludzkiej praw i obowiązków, jest jednak bliskie także rosyjskiemu ustawodawcy.

Na tle powyższych ujęć niezbędne dla wyznaczenia właściwego zakresu ochrony człowieka w określonej fazie jego życia, a zatem także dla właściwego pojmowania istoty przestępstwa zabójstwa, staje wyjaśnienie (z gruntu techniczno-prawnego) terminu „człowiek”, użytego w art. 148 § 1 k.k. i art. 105 cz. 1. k.k.FR, którego genezę w zamyśle ustawodawców należy łączyć z faktem narodzin. Od tego momentu rozpoczyna się wzmoczona ochrona życia człowieka, na straży którego stoją także unormowania dotyczące zabójstwa. Niezbędne dla właściwej kwalifikacji prawnej czynu, oprócz wskazania chwili objęcia życia człowieka ochroną o większym natężeniu, jest wskazanie kryteriów śmierci. Niezaprzeczalnie ściślejszej ochronie prawnej podlega już rodzące się dziecko⁵⁸, przy czym, w świetle powołanej uchwały Sądu

⁵⁵ Por. *Prawo karne*, red. A. Grześkowiak, Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck 2007, s. 275.

⁵⁶ Uchwała SN z 26.10.2006 r., I KZP 18/06, OSNKW 2006, nr 11, poz. 97.

⁵⁷ Ramy ochrony dziecka poczętego w polskim prawie karnym określane są w: Kodeksie karnym treścią art. od 152 do 154 oraz art. 157a k.k., w Ustawie z 7.01.1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz. U. Nr 17, poz. 78 ze zm.), Ustawie z 30.08.1996 r. o zmianie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 139, poz. 646), uwzględniającej orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z 28.05.1997 r. (K 26/96, OTK 1997, nr 2, poz. 19), wykluczające możliwość dokonania aborcji ze względów społecznych (zob. Obwieszczenie Prezesa TK z 18.12.1997 r., Dz. U. Nr 157, poz. 1040).

⁵⁸ W wielu opracowaniach powtarzana jest myśl o bezsporności co do faktu, że człowiekiem jest żywa istota urodzona przez kobietę (np. I. A n d r i e j e w, *Polskie prawo karne w zarysie*, Warszawa: PWN 1989). Gdyby jednak nadać takiemu stwierdzeniu rangę „aksjoma-

Najwyższego, przez rozpoczęcie porodu należy rozumieć „wystąpienie skurczów macicy dających postęp porodu, a w wypadku operacyjnego zabiegu cesarskiego cięcia kończącego ciążę – od podjęcia czynności zmierzających do przeprowadzenia tego zabiegu”.

Człowieczeństwa nie wykluczają potworkowość, zniekształcenie, choroba psychiczna, upośledzenie umysłowe. Ochrona prawna jest przydana każdemu człowiekowi⁵⁹. Ustalenie granic i natężenia ochrony życia człowieka, zależne jest od elementu światopoglądowego i religijnego, jednakże stanowisko polskiego Sądu Najwyższego nie pozostawia wątpliwości, jak można przypuszczać, co do kierunku, w którym powinna zmierzać praktyka orzecznicza poparta dorobkiem doktryny⁶⁰. Dotychczas bowiem nauka polskiego prawa karnego potwierdzona orzecznictwem wskazywała moment powstania pełnej ochrony człowieka przed zamachami na zdrowie i życie na podstawie czterech kryteriów umownych⁶¹: moment pierwszego samodzielnego oddechu⁶² (kryterium fizjologiczne), moment oddzielenia się płodu od ciała matki częściowo⁶³ lub całkowicie⁶⁴ (kryterium przestrzenne), moment rozpoczęcia porodu, czyli pojawienie się pierwszych bólów porodowych (kryterium położnicze), moment osiągnięcia przez płód zdolności do życia poza ciałem matki. Pierwszy oddech utożsamiany był najczęściej z początkiem życia⁶⁵.

tu” prawnego, nie byłoby to tylko wyrazem niezrozumiałego kompromisu, a bezkrytycznym uznaniem zafałszowanego obrazu człowieka. Ewentualne zaś odrzucanie automatyzmu powstania wzmoczonej ochrony z chwilą rozpoczęcia akcji porodowej (tzw. kryterium położnicze) jest – jak się wydaje – w świetle przytaczanej wyżej uchwały SN z 26.10.2006 r. anachronizmem.

⁵⁹ K. B u c h a ł a, A. Z o l l, *Kodeks karny. Komentarz. Część szczegółowa*, Kraków: Kantor Wydawniczy „Zakamycze” 1999, s. 220.

⁶⁰ W Komentarzu do kodeksu karnego z 2007 r. prof. A. Marek odstępuje od wcześniej wyrażanych poglądów, przyjmujących jako kryterium pełnej ochrony człowieka rozpoczęcie samodzielnego oddychania przez noworodka, albo przynajmniej opuszczenie organizmu matki w stanie zdolnym do samodzielnego życia. Uznaje on tezę powołanej uchwały SN z 2006 r. za trafną, przy czym rodzące się dziecko, jego zdaniem, powinno być rozwinięte i zdolne do samodzielnego życia (M a r e k, *Kodeks karny*, s. 310).

⁶¹ Zob. L. G a r d o c k i, *Prawo karne*, Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck 2006, s. 223.

⁶² M. T a r n a w s k i, *Zabójstwa uprzywilejowane w ujęciu polskiego prawa karnego*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 1981, s. 121 n.

⁶³ J. Ś l i w o w s k i, *Prawo karne*, Warszawa: PWN 1979, s. 351.

⁶⁴ L. L e r n e l l, *Prawo karne. Część szczegółowa*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze 1969, s. 42.

⁶⁵ G a r d o c k i, *Prawo karne*, s. 223; I. A n d r e j e w, *Polskie prawo karne*, Warszawa: PWN 1980, s. 355.

Także w radzieckim prawie karnym znaczące miejsce zajmował pogład, zgodnie z którym pierwszy oddech noworodka inicjował jego życie jako człowieka⁶⁶, jednak polemika naukowa skupiała się również na innych, bliskich także polskiej doktrynie kryteriach. Dopuszczano uznanie za początek *samodzielnego* życia noworodka moment przecięcia pępowiny⁶⁷. Większość jednak uczonych skłaniała się uznać za początek życia początek porodu fizjologicznego⁶⁸, który jest świadectwem dostatecznej dojrzałości płodu i posiadania wszystkich koniecznych cech, właściwości, do życia poza organizmem matki⁶⁹. Analogiczne do ostatniego przekonania ugruntowały się we współczesnej nauce prawa karnego w Rosji⁷⁰. Potwierdza je brzmienie art. 106 k.k.FR, przewidującego odpowiedzialność za zabójstwo dziecka przez matkę także w trakcie porodu.

Materialnym skutkiem zabójstwa jest śmierć ofiary. W literaturze prawniczej, tak polskiej, jak i rosyjskiej, zgodnie podkreśla się, że jest nim śmierć biologiczna⁷¹. Nie wystarcza więc zatrzymanie akcji serca (początek śmierci klinicznej), musi rozpocząć się nieodwracalny proces rozpadu komórek mózgowych. Na gruncie polskiego prawa decydujące znaczenie w określaniu końcowej granicy życia ma Ustawa z 1 VII 2005 r. o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów. Zgodnie z treścią art. 9 tejże ustawy moment śmierci ustala się na podstawie kryterium trwałego i nieodwracalnego ustania czynności mózgu⁷². Bliźniaczy akt prawny, Prawo

⁶⁶ М. М. Г р о д з и н с к и й, Преступления против личности, Москва 1921, s. 4; zob. М. Д. Ш а р г о р о д с к и й, Ответственность за преступления против личности, Ленинград: Изд. ЛГУ 1953, s. 15; Комментарий к УК Молдавской ССР, Кишинев 1968, s. 158.

⁶⁷ Ш а р г о р о д с к и й, Преступления против жизни и здоровья, s. 59.

⁶⁸ Zob. А. А. Ж и ж и л е н к о, Преступления против личности, Москва 1927, s. 27; Б. С. У т е в с к и й, Уголовное право, Москва 1950, s. 182; Ш. С. Р а ш к о в с к а я, Преступления против жизни, здоровья, свободы и достоинства личности, Москва 1959, s. 9; Курс советского уголовного права, t. V, s. 22.

⁶⁹ З а г о р о д н и к о в, Преступления, s. 89.

⁷⁰ С. В. Б о р о д и н, Новое уголовное право: Учебное пособие. Особенная часть, Зеркало ТЕИС, 1996, s. 28; К р а с и к о в, Уголовно-правовая охрана, s. 9.

⁷¹ Zob. *Prawo karne*, s. 276; Б о р о д и н, Новое уголовное право: Учебное пособие. Особенная часть, s. 7; О. С h y b i ń s k i, W. G u t e k u n s t, W. Ś w i d a, *Prawo karne. Część szczegółowa*, Warszawa: PWN 1975, s. 94.

⁷² Ustawa z 1 VII 2005 r. o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów, Dz. U. z 2005 r., Nr 169, poz. 1411. Wcześniej obowiązywała Ustawa z 26 X 1995 r. o pobieraniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów, Dz. U. z 1995 r., Nr 138, poz. 628.

Rosyjskiej Federacji „O transplantacji organów i (lub) tkanek ludzkich” z 22 XII 1992 r. obowiązuje na terytorium Federacji Rosyjskiej⁷³ i stanowi, że „o śmierci wnioskuje się na podstawie konstatacji bezpowrotnej śmierci mózgowia”. Opierając się na tym akcie minister zdrowia Federacji Rosyjskiej wydał instrukcje w formie rozporządzenia ustalające procedurę postępowania przy stwierdzeniu śmierci człowieka. Pierwsze z nich, z 20.12.2001 r.⁷⁴ zatwierdza „Instrukcję o konstatacji śmierci człowieka na podstawie diagnozy śmierci mózgu”, drugie zaś, z 4.03.2003 r.⁷⁵ dotyczy zatwierdzenia „Instrukcji określania kryteriów i porządku określania momentu śmierci człowieka, zaprzestania czynności reanimacyjnych”.

Zarówno polski, jak i rosyjski ustawodawca dostrzega, że racją istnienia społeczeństw, państw jest dobro człowieka. Dlatego zrozumiała jest szczególna prawna pieczołowitość ochrony życia ludzkiego. Nie jest ono przecież dobrem „obok” innych dóbr, których człowiek może być pozbawiony. Bez nich nadal będzie istniał, będzie żył. Odebranie życia spowoduje pozbawienie jednostki nie tylko możliwości korzystania z innych dóbr, ale ich rozwijania. Zabójstwo jest więc najdotkliwszym i najbardziej bezpośrednim „ugodzeniem” człowieka⁷⁶, którego istoty nie da się w pełni opisać li tylko techniczno-prawnym terminem, poddającym się sile normatywnych czy doktrynalnych przekształceń. Kluczem do właściwego definiowania i akceptacji pojęcia zabójstwa jest przede wszystkim odrzucenie różnicowania zakresu prawnokarnej ochrony życia ludzkiego ze względu na stadium jego rozwoju.

⁷³ Закон Российской Федерации от 22 декабря 1992 г., N 4180-1, О трансплантации органов и (или) тканей человека, „Ведомости Съезда народных депутатов Российской Федерации и Верховного Совета Российской Федерации” 1993, nr 2, s. 62.

⁷⁴ Приказ Минздрава РФ от 20 декабря 2001 г. N⁰ 460 Об утверждении Инструкции по констатации смерти человека на основании диагноза смерти мозга, „Российская газета”, 30.01.2002.

⁷⁵ Приказ Минздрава РФ от 4 марта 2003 г. N⁰ 73 Об утверждении Инструкции по определению критериев и порядка определения момента смерти человека, прекращения реанимационных мероприятий, „Российская газета” 15.04.2003.

⁷⁶ Por. A. S z o s t e k, *Pogadanki z etyki*, Częstochowa 1998, s. 212-213.

DETERMINATION OF THE LEGAL NOTION OF HOMICIDE
IN BOTH POLISH AND RUSSIAN CRIMINAL LAW
SELECTED ASPECTS

S u m m a r y

The key to the statutory characteristics of homicide in both Polish and Russian criminal law lies in the establishing of the semantic domain of this specific legal notion, which, docketed in Polish and Russian legal order, is a thought model reproducing illegal acts committed intentionally resulting in homicide. However, the explicit legal notion of this crime came into only in the 20th century ultimately excluding the possibility of either 'registering' accidental manslaughter or suicide, penalized for centuries, into its scope. Although a ransom, a drastic social therapy in the form of a bloody retaliation or *ius talionis* constitute now only a historical evolution marks of the right to punish for the crime of murder, the essence of penalty as a reprisal for the crime committed has been intact. The description of homicide only in strict legal terms yielding to normative force and dogmatic conversion can not be completed. The way to its right comprehension lies in rejecting the dominant in Polish and Russian criminal law notion of variegating of the scope of the legal protection of life of individuals for human development stage.

Słowa kluczowe: zabójstwo, prawne pojęcie zabójstwa, typy zabójstwa, polskie prawo karne, rosyjskie prawo karne.

Key words: homicide, legal notion of homicide, types of homicide, Polish criminal law, Russian criminal law.